

LIVRU ISTÓRIKU

(husi momentu ne'ebé povu tama iha rai Kanaan to'o eziliu)

Livru istóriku sira tuir Livru Pentateuku nian, no loloos halo parte mós livru sira ne'ebé haktuir povu israel nia istória iha tinan 300 mK, to'o Alexandre Magno nia tempu. Maibé, iha ne'e, ita sei konsidera de'it to'o momentu ne'ebé hebreu sira dadur iha Babilonia. Iha ne'e ita sei la temi livru sira seluk ne'ebé haktuir kona-ba povu Israel nia esperiénsia iha rai Babilonia (Esther no Tobia), ka bainhira fila husi dadur (Esdra, Neemia), ka kona-ba tempu ne'ebé Gregu sira ukun (Judite, 1 no 2 Makabeus).

Objetivu Livru istóriku sira

Bainhira ita ko'alia kona-ba Livru istóriku, ita la bele hanoin ba istória tuir kriteriu modernu: ho data presisu, akontesimentu sira iha sasin loos, tanba objetivu livru sira ne'e, la'ós haktuir povu Israel nia cronaca, ne'ebé tuir Kalendaru (maski hanaran livru 2 "Cronicas"), maibé hakarak fó sasin katak Maromak la'o hamutuk ho Ninia povu, Nia mak gia hebreu sira nia istória atu bele kumpri Ninia planu salvasaun nian. Tan ne'e, dala barak, iha livru sira ne'e la haktuir akontesimentu ida nu'udar sasin sira hateten ka prova sira, maibé hakerek akontesimentu nia interpretasaun. Loloos livru sira ne'e haktuir "aiknanaik" ruma ne'ebé halo povu Israel komprende katak, maski sira halo buat aat oinoin hodi hadook an husi Maromak, Nia hafoun Ninia aliansa nafatin no bainhira povu ida ne'e hetan terus eh susar, tuir livru sira ne'e, ida ne'e mak dalan ne'ebé Maromak hili atu halo sira nakfilak an no fila fali ba Nia. Dala ruma, buat ne'ebé hakerek iha livru sira ne'e parese la kompletu, maibé ba autór sira buat ne'ebé importante mak hatudu katak liuhusi ema ida ka akontesimentu ida, Maromak tau matan ba Ninia povu. Bele dehan katak livru sira ne'e hakarak hatudu katak povu Israel, tama tiha iha rai ne'ebé Maromak promete, prepara nia an atu sai hanesan povu sira seluk hodi husu liurai ida ba Maromak, maibé, ikus nian, sira lakon oportunidade boot ne'ebé Maromak haraik ba sira liuhusi liurai sira.

Akontesimentu istóriku sira

Livru Deuteronomiu remata ho Moisés nia mate no povu Israel seida'uk tama didi'ak iha rai Kanaan, rai ne'ebé Maromak promete ba sira. Maizumenus iha tinan 1220 mK, Josué mak foti fali Moisés nia fatin, nu'udar ulun boot ba povu. Josué mak funu-na'in ida ne'ebé biban atu lori povu to'o rai Kanaan, duni husi rai ne'e povu sira ne'ebé hela ona hodi hafunu sira, fahe rai ba uma-kain Israel nian no iha Sichem nia hafoun povu Israel nia aliansa hamutuk ho Maromak. Bainhira Josué mate tiha, povu ne'e iha fali na'i ulun sira seluk, naran Ukun Na'i sira. Maski sira ne'e ukun tuir Maromak nia hakarak, atu sai maka'as liu hasoru funu baluk sira, maizumenus iha tinan 1030 povu hakarak liurai ida, hanesan povu sira seluk ne'ebé hela besik sira. Liuhusi profeta Samuel, Maromak hili liurai ida ba sira, liurai dahuluk mak Saúl. Bainhira Saúl nia laran la metin ona ba Na'i, maibé nia halai tuir matan-dook sira, Maromak hili Liurai seluk: iha tinan 1010 mK, Davíd sai Israel nia Liurai. Nia mak liurai importante liu iha istória tomak povu Bíblia nian no husi nia Mesias mai hafutar-an nudar ema. Davíd halakon povu sorin-balu sira, halibur povu sai ida no haluan nia ukun. Nia hili Jerusalem nudar sidade boot ba nia reinu. Maski nia sala hasoru Na'i, David hatudu nafatin ninia hakaran atu hadomi Maromak no halo Ninia hakaran. Iha tinan 972 mK, Salomaun sai Liurai datoluk. Iha Salomaun nia ukun mak mosu eskritu ka hakerek sira dahuluk Bíblia nian. Molok ida-ne'e, istória sira ema konta de'it husiibun baibun, husi aman ba oan. Salomaun dezenvelope kultura Izraél, harii templu iha Jerusalem, maibé mós, tanba kaben ho feto estranjeira sira, nia halo fiar povu Israel nian sai fraku, tanba kahur ho tradisaun no kreensa povu seluk nian. Bainhira Salomaun mate, iha tinan 930, povu Israel tama iha krizi politiku no relijiozu no ninia Reinu fahe ba parte rua: Reinu Norte ne'ebé la simu Salomaun nia oan, hetan dezenvolvimentu boot, maibé tempo hanesan simu mos influénsia husi Kananeu sira nia idolu barak; no Reinu súl hakruuk nafatin ba uma-kain Davíd nian. Ukun iha Súl hanaran Judá. Reinu rua ne'e hetan destinu diferente. Iha tinan 721 mK, Reinu Norte remata ninia ukun

tanba rai Samaria monu ba Assiria nia liman. Reinu Súl kontinua to’o tinan 587 mK, bainhira Nabukodonozór, Liurai Babilonia nian, haruka harahun hotu sidade Jerusalem no ninia templu.

ESTRUTURA NO KOMPOZISAUN

Hatene tiha akontesimentu istóriku hirak ne’e, ita bele haree kompozisaun livru ida-idak ne’ebé halo parte grupu ida ne’e ho ninia teolojia.

Livru Josué nian

Livru ida ne’e haktuir oinsá Josué, Moisés nia liman rohan, kontinua Moisés nia misaun hodi lori povu Israel tama iha rai Kanaan, manán povu sira ne’ebé hela ona iha ne’ebá, fahe rai ba uma-kain 12 no hafoin mate. Livru ida ne’e tau hamutuk tradisaun barak, maibé ita bele admira Josué nia kapasidade nu’udar funu-na’in, maski, bainhira nia mate, povu Israel seidauk hela hakmatek iha rai ne’ebá. Iha Livru ida ne’e hakarak hatudu katak Maromak mak fiel, nia kumpri buat ne’ebé Nia promete; tan ne’e, iha istória ida ne’e mosu milagre barak ne’ebé hakarak hatudu katak Maromak rasik tama iha istória ida ne’e no resolve problema sira. Se iha Pentateuku rai mak topiku ne’ebé unifika buat hotu, iha livru Josué nian topiku ida ne’e mak importante nafatin; temi beibeik “rai prometida”, nu’udar Maromak nia presente. Iha perspektiva ida ne’e, povu Israel hahí Na’i hodi halo funu, dala ruma oho ema barak, maibé, iha remata livru ida ne’e nian, Josué konvida sira atu hafoun sira nia aliansa ho Maromak iha Sichem (kf kap. 24) atu bele mós hetan kbiit iha uniaun entre uma-kain 12.

Livru Juiz sira nian

Livru ida ne’e bele fahe ba parte 3: parte dahuluk halo rezumu kona-ba povu Israel nia moris iha rai Kanaan (1,1-2,5) no iha introdusaun kona-ba tempu Juiz nian; parte sentrá mak haktuir Juiz sira nia istória (kap. 3-16), parte ikus haktuir istória ruma ne’ebé la iha ligasaun ho Juiz sira, maibé akontese iha tempu ne’ebá. Iha livru ida ne’e bele hetan juiz na’in 12 nia istória, maski istória ida-idak la naruk hanesan, no komentariu ruma fahe juiz sira entre “juiz boot” no “juiz ki’ik”. Juiz sira mak: Otniel, Eud, Samgar, Debora (feto ida) no Barak, Jideon no Abimelech, Tola, Iair, Jefte, Ibsan, Elon, Adbon, Samson.

Sira ne’ebé hakerek livru ida ne’e iha intensaun teolojika, tan ne’e iha juiz ida-idak nia istória bele rekoñese eskema ida ne’e:

- Povu Israel halo aat iha Maromak nia oin (sira tuir maromak seluk)
- Funu baluk sira hanehan povu Israel
- Sira harohan ba Maromak atu Nia bele soi sira
- Maromak liberta sira liuhusi juiz ida nia prezensa no hahalok.

Efetu libertasaun nian kontinua to’o bainhira jerasaun ne’ebé halo esperiênsia libertasaun nian sei moris; bainhira sira mate ona, sira nia oan eh be-oan sira hahú fali atu hadook an husi Na’i. Juiz sira rasik, laós ema perfektu, balun hatudu defeitu todan, maibé Maromak hatene “uza” ema sira ne’e ho sira nia limitasaun, atu hato’o Ninia grasa ba povu.

Tan estrutura hanesan ne'e, bele komprende katak, maski tau hamutuk ho Livru Istóriu sira, livru ida ne'e liuliu sai reflesaun teolójika ida ne'ebé foti akontesimentu ruma ne'ebé mosu iha hebreu sira nia istória hodi adata ba sira-nia objetivu.

Livru hakarak halo povu hola konsiênsia kona ba ninia frakeza no laran la metin eh Maromak nia pasiênsia.

LIVRU 1-2 SAMUEL NIAN

Iha tradisaun hebreu sira nian, livru rua ne'e mak forma livru ida de'it ne'ebé haktuir povu Israel nia istória husi momentu ne'ebé profeta Samuel moris, to'o bainhira liurai David katuas ona, tinan ruma molok ninia oan Salomaun hahú ukun (970 mK).

Iha livru rua ne'e (hanesan livru rua Liurai sira nian) kahur malu akontesimentu istóriu ho objetivu teolójiku. Ho buat hotu ne'ebé livru rua ne'e haktuir, hakarak to'o momentu ne'ebé Maromak promete ba Liurai David katak husi nia uma kain sei sai Mesias (Maksoin) ba povu (2Sam 7).

Iha parte dahuluk bele lee profeta Samuel nia istória, husi ki'ik to'o bainhira nia sai profeta ne'ebé povu tomak estima no respeita. Maibé bainhira nia katuas ona, povu husu liurai ida atu gia sira, no maski Samuel la simu proposta ida ne'e, Maromak haruka nia atu hili Saul nu'udar liurai ba povu Israel. Saul halo funu hasoru povu Filisteu sira no ho Maromak nia tulun nia halo empresa boot sira. Maibé Saul laran la metin ba liafuan sira ne'ebé Maromak hato'o ba nia liuhusi profeta Samuel, nune'e Na'i husik nia no hili fali foin-sa'e David nu'udar liurai. Maski nia tinan ki'ik, David hatudu kedas ninia aten-barani no matenek atu komprende situasaun sira no atu manán nia funu-baluk sira nia fuan. Iha ninia kbiit, nia matenek no sorte ne'ebé nia hetan beibeik, povu Israel rekoñese Maromak nia liman: liurai ne'e mak Maromak nia prezente ba povu Israel, susesu, rikusoin, buat hotu iha sira-nia liman. Povu Israel la hetan tan tempu ksolok nian hanesan ida ne'e no David sai ilas liurai maksoin nian ne'ebé povu hein. Defaktu David biban atu unifika uma kain sira ne'ebé hela iha Norte no sira ne'ebé hela iha Sul, ninia Reinu metin duni. Iha tempu ne'ebé David nia Reinu nabilan, profeta Natan hato'o ba David Maromak nia promesa kona-ba Reinu ne'e nia estabilidade iha Maksoin ida. Maibé buat ne'ebé importante liu, iha aspetu fiar nian, la'ós de'it David nia matenek no nia glória, maibé oinsá nia moris iha Maromak nia prezensa. Iha momentu sira ne'ebé nia sala, bainhira profeta ka ema seluk fó sala ba nia, nunka halai husi ninia responsabilidade, maibé hakru'uk nafatin ba Maromak nia kastigu. Ida ne'e mak sai mensajen loos iha livru rua ne'e: maski povu tomak hateke ba David nu'udar liurai Maksoin, no nia rasik haka'as an atu tuir Na'i nia hakarak, Maromak prepara ema ida boot liu ne'ebé sei sai Maksoin hodi lori transformasaun boot.

LIVRU 1-2 LIURAI SIRA NIAN

Livru rua ne'e tau hamutuk materiál oinoin ne'ebé ko'alia kona-ba liurai sira, profeta sira no akontesimentu oinoin, tan ne'e, susar atu hetan unidade ida iha livru sira ne'e, maski título parese hatudu klaru livru sira ne'e nia topik.

Livru 1 hahú hodi haktuir buat ruma kona-ba David, ne'ebé, loloos iha ona iha livru Samuel nian, hafoin nia kontinua ho liurai Salomaun ninia istória. Akontesimentu sira ne'e ne'ebé haktuir, hetan sira-nia sentru iha 1Liurai 6-8 iha ne'ebé bele lee oinsá Salomaun hari'i Jerusalem nia Templu. Iha livru 1 hahí Salomaun nia sabedoria, ne'ebé boot liu fali liurai hotu-hotu iha mundu rai-klaran, maibé mós hatudu katak nia laran la metin ba Maromak, hanesan

nia aman David, nune'e, hodi halo kasamentu ho feto estranjeira sira, nia hahú adora mós maromak sira seluk. Liurai sira ne'ebé tuir, la soia tu halo parte desendensia David nian, tanba sira hotu la fiel no halo aat hasoru Maromak (hanesan povu iha tempu Juiz sira nian), maibé Maromak haruka nia profeta sira atu lori povu tuir dalan loos. Livru sira ne'e taka ho povu sira seluk ne'ebé tama ba Jerusalem hodi haruhan nia Templu.

Hanesan livru seluk, livru Liurai sira tuir teolojia ida ne'ebé esplika liuhusi topiku ruma:

- ✓ **LIURAI SIRA:** liurai loos mak ida ne'ebé moris tuir Maromak nia hakaran no ninia ukun-fuan sira; nia tenke ukun povu ho sabedoria no justisa tanba povu ida ne'e la'ós ninian, maibé Maromak nian. Sasukat atu hatene se liurai ida mak loos ka lae mak ninia fidelidade ba Na'i no ninia empenhu atu celebra kultu iha Jerusalem. Iha livru ida ne'e bele haree katak liurai uitoan de'it tuir kriteriu rua ne'e; barak mak *halo aat iha Maromak nia Futar oin*, tan ne'e, ba Livru Liurai sira nian, desterro iha Assiria no Babilonia mak rezultadu husi liurai sira nia hahalok aat.
- ✓ **DAVID no NINIA DESENDENSIA:** David mak "Na'i nia atan" no Livru ida ne'e sukat liurai sira seluk hodi kompara sira ho David nia laran metin ba Maromak no ninia orasaun (tradisaun haree David nu'udar autór salmu barak nian). Nune'e, bainhira liurai ida halo buat ruma di'ak, hakerek "nia halo hanesan nia beiala David" no bainhira liurai la tuir Maromak nia hakaran, hakerek "nia la hanesan David". Maibé maski livru rua ne'e halo ita komprende katak povu Israel hetan terus tan liurai sira nia uluk toos no tanba sira la obedese, Maromak hatudu ninia laran sadia hodi kontinua mantein promesa ne'ebé Nia halo ba David atu haruka Maksoin ida husi ninia uma kain.
- ✓ **JERUSALEM no TEMPLU:** Livru Liurai sira nian simu influénsia boot husi autór deuteronomista, tan ne'e sira fó importansia boot ba Jerusalem no liuliu ba kultu ne'ebé celebra iha Jerusalem nia Templu. Templu ida ne'e fó hanoin David nia hakaran atu "hari'i uma ida ba Na'i", hakaran ne'ebé nia oan Salomaun kumpri. Liurai Josia, ne'ebé moris tuir David nia ezemplu, hala'o reforma ida ne'ebé haktuir iha kapitulu 2, no iha ninia sentru iha Templu tanba iha ne'ebá bele hetan livru Lei nian. Tanba Templu iha importansia fundamentál, amlulik sira (levita sira) hetan fatin prioritariu iha livru ida ne'e no rekoñese sira-nia papel ba dezvoltamentu povu nian.
- ✓ **PROFETA SIRA:** ho sira-nia liafuan no sira-nia hahalok, sira mós iha fatin sentrál iha livru rua ne'e. la'ós de'it Elia no Eliseu ne'ebé okupa kapitulu barak no mós halo milagre sira, maibé bele lee kona-ba Natan, Isaias, Mikea, profeta feto Kulda. Sira hotu ko'alia hasoru liurai sira, hodi bolu sira ba obediénsia ba Maromak no sira konvida povu tomak atu respeita Maromak nia lei. Sira la ko'alia de'it kona-ba relijiaun, maibé ko'alia mós kona-ba morál, politika, ekonomia, tanba tenke submitte buat hotu ba Maromak, Liurai loos Israel nian.